

LINGVOMADANIYATSHUNOSLIKNING ASOSIY TUSHUNCHALARI

Ramazonova Zebuniso, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti Ingliz tili 2-fakulteti "Ingliz tilini o'qitish metodikasi" kafedrasida katta o'qituvchisi

THE BASIC NOTIONS OF LINGUOCULTUROLOGY

Ramazonova Zebuniso, Uzbekistan State World Languages University Faculty of English 2 senior teacher at the Department of Methodology of teaching English

ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

Рамазонова Зебунисо, старший преподаватель кафедры "Методика преподавания английского языка" 2 - факультета английского языка Узбекского государственного университета мировых языков

<https://orcid.org/0000-0003-2879-9633>

e-mail: zebunisoramazonova5686@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlaridan biri – lingvomadaniyatshunoslik nigohida bajarilgan bo'lib, til birliklariga madaniyat ifodalovchisi sifatida qarashni ilgari suradi, bunda tilga nafaqat bilish va anglash quroli, fikr almashish vositasi sifatida, balki, ma'lum bir xalqning milliy madaniyati kaliti sifatida ham qaraladi va millatning dunyoni ko'rishi, anglashi va idrok etishida til ko'zgu vazifasini o'taydi.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyatshunoslik, til va madaniyat, lingvokulturema, madaniy kod, olam manzarasi, konseptual olam manzarasi.

Abstract: This research is carried out in the framework of one of the modern directions of linguistics – linguoculturology, which promotes the view of linguistic units as representatives of culture, in which language is considered not only as a tool of communication or a means of exchanging ideas, but also as a key to the national culture of a particular social group or a whole nation.

Key words: linguoculturology, language and culture, linguocultureme, cultural code, the notion of world picture, conceptual world picture.

Аннотация: Данное исследование проводится в рамках одного из современных направлений лингвистики – лингвокультурологии, которое поддерживает взгляд на языковые единицы как на представителей культуры, в которой язык рассматривается не только как инструмент коммуникации или средство обмена идеями, но и как ключ к национальной культуре других стран, определенная социальная группа или целая нация.

Ключевые слова: лингвокультурология, язык и культура, лингвокультурема, культурный код, картина мира, концептуальная картина мира.

KIRISH. Ma'lumki, hozirgi vaqtda tilshunoslik fanida til birliklarini o'rganishda antroposentrik yondashuv alohida o'rin egallaydi. Ushbu yondashuv jihatidan «inson faktori» til birliklarining shakllanishi va rivojlanishida asosiy faktorlardan biri hisoblanadi. Ushbu antroposentrik qarashning rivojlanishi natijasida

tilshunoslikda bir qator yangi fanlar, jumladan, lingvomadaniyatshunoslik fani paydo bo'ldi va jadal rivojlanmoqda. Uning taraqqiyoti (V.V.Vorobyev, V.N.Teliya, V.A.Maslova, Ye.I.Sheygal) «til va madaniyat» muammosining dolzarbligi bilan izohlanadi [1, 82-86]. Fanda madaniyat tushunchasiga ko'plab yondashuvlar

bor. Keng ma'noda madaniyat – bu «obyekt va qat'iy belgilangan tartib-qoidalar yig'indisi bo'lib, insonning xulq-atvori, xatti-harakatlari, olgan bilimlari, o'zlikni anglash, dunyoning ramziy ma'nolarini tushunish va bilish shakllarini o'z ichiga oladi» (Levit, 1998). N.Sh.Gallyamova esa madaniyatni insonning inson sifatida shakllanishining asosiy omili, usuli deb hisoblaydi. Shu o'rinda qayd etish joizki, til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'langan: til madaniyat negizida paydo bo'ladi, rivojlanadi va aynan uning ifodalovchisi hamdir. XXI asr tilshunosligida tilga shunchaki bilish va muloqot vositasi sifatida emas, balki millatning madaniy kodi, o'ziga xos belgilarining aks ettiruvchisi sifatida qaraladi. Til o'ziga xos semiologik tizim – ishoralar tizimiga asoslangan bo'lib, jamiyatda tutgan o'rni beqiyos. Asosiy va eng muhim vazifasi – fikr almashish quroli, jamiyat tafakkurining rivojlanishini ta'minlovchi vosita, avloddan avlodga madaniy-tarixiy an'analarni yetkazuvchi bebaho ilm manbai vazifasini o'taydi (I.Yo'ldoshev, 2020, b.8). Til tufayli inson tafakkuri boyiydi, moddiy dunyodagi narsa va predmetlarni ongi orqali idrok qilish, ular ustidan mulohaza yuritish, ularga oid fikrlarni so'z bilan ifodalash imkoniga ega bo'ladi [2,61-65].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. Tadqiqotning maqsadi lingvomadaniyatshunoslik fanining nazariy asoslari, asosiy tushunchalari va til birliklari tadqiqiga lingvomadaniy yondashuvning ahamiyatini o'rganish va aniqlashdir. Ushbu tadqiqotda tavsiflovchi metod, kuzatish metodi, taqqoslash va umumlashtirish, semantik tahlil metodi ishlatilgan.

V.fon Gumboldtning so'zning ichki tuzilishi haqidagi qarashlarini A.A.Potebnya o'zining “So'zning yaqin va uzoq ma'nosi” konsepsiyasida quyidagicha rivojlantirdi. Uning fikricha, so'zning ma'nosi ostida ikki narsa yotadi: biri tilshunoslik doirasidagi ma'nosi – yaqin ma'no; ikkinchisi boshqa fanlar predmetini tashkil etuvchi – uzoq ma'nosi (Potebnya, 1988, b. 7-8). Bu nazariyaga ko'ra, so'zning uzoq ma'nosi yaqin ma'nosidan obyekt haqida tildan tashqari, xayoliy axborotni ifodalashi, so'zning milliy-madaniy o'ziga xosligi

va biror lingvomadaniy muhit uchun madaniy ahamiyat kasb etishi bilan farq qiladi (Potebnya, 1913, b.160).

Shunday qilib, V.Gumboldt, A.A.Potebnya va yangi gumboldtchilar maktabi namoyandalari (Veysgerber L., Sepir E., Uorf B) «inson», «til» va «madaniyat» tushunchalarini o'zaro bog'liqlikda o'rganib, til insonning o'z-o'zini va dunyoni anglashida muhim va alohida o'rin egallashini qayd etadilar [3, 52-54].

NATIJARLAR. Ushbu tadqiqotlar zahirida tilshunoslikda ko'plab yangi yo'nalishlar qatorida lingvomadaniyatshunoslik fani alohida fan sifatida paydo bo'ldi. Lingvomadaniyatshunoslik lingvistika va kulturologiya uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelgan, tilda aks etgan va ifodasini topgan, o'z semantikasida milliy-madaniy ma'noni aks ettiradigan til birliklarini o'rganuvchi fandır. Lingvomadaniyatshunoslikda tilga madaniyatning asosiy umumlashiruvchi qismi va jamoaviy malakalarning bebaho xazinasi sifatida qaraladi hamda madaniyatning tilga, shuningdek, tilning inson tafakkuri va dunyoqarashiga ta'sirini o'rganish nazarda tutiladi.

V.V.Vorobyevning ta'riflashicha, lingvomadaniyatshunoslik sintezlashgan tipga mansub murakkab ilmiy yo'nalish bo'lib, til va madaniyatning o'zaro bog'liq munosabatini tizimli metodlar yordamida til birliklarida aks etishini tadqiq etadigan fandır (D.U.Ashurova, M.R.Galiyeva, 2019). V.N.Teliya esa uni quyidagicha ta'riflagan: “Lingvomadaniyatshunoslik insoniy, aniqrog'i, insondagi madaniy omilni tadqiq etuvchi fandır. Bu esa shuni bildiradiki, lingvomadaniyatshunoslik markazida madaniyat fenomeni bo'lgan, inson to'g'risidagi antropologik paradigmaga xos yutuqlar majmuasidir” (D.Jo'rayev,2019,b.14). S.G.Vorkachev lingvomadaniyatshunoslikni etnolingvistikaning eng yangi tarmog'i deb hisoblaydi (S.G.Vorkachev, 2001, b.64). Muallif bu ilmiy soha masalalariga til va madaniyat, til va etnos, til va xalq mentaliteti munosabati tadqiqi va tasnifini kiritadi. U til, madaniyat va inson bog'liqligini ta'kidlaydi [4, 92-95].

Alefirenko lingvomadaniyatshunoslikni shunday ta'riflaydi:

- Lingvomadaniyatshunoslik tilshunoslik va madaniyatshunoslik fanlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, sintezlash xususiyatiga ega;

- Lingvomadaniyatshunoslikda asosiy urg'u tilda aks etadigan madaniy dalillarga beriladi;

- Lingvomadaniyatshunoslik lingvistik (lisoniy) yo'nalishdagi fan bo'lib, uning nazariy asoslari natijalariga ona tili yoki xorijiy tilni o'rganish va foydalanish jarayonida duch kelish mumkin;

-lingvomadaniy tadqiqotning asosiy yo'nalishlari quyidagilar hisoblanadi: a) til shaxsiyati; b) til – madaniy qadriyatlarni belgilarda aks ettiruvchi semiotik tizim (Alefirenko, 2010, b.21).

MUHOKAMA.

Lingvomadaniyatshunoslikning muhim vazifalaridan biri madaniy kodlarni tadqiq etishdir. Lingvomadaniyatshunoslikda kod tushunchasi, uning madaniyat bilan bog'liqligi V.N.Telia, V.V.Krasnix, M.L. Kovshova tomonidan o'rganilgan. Madaniy kod tushunchasining turli jihatlari N.I.Tolstoy, S.M. Tolstaya, V.I.Postovalova, V.A.Maslova, M.V.Pimenova, A.N.Popova, T.N.Yefimenko tomonidan tadqiq etilgan. M.V.Pimenovanning ta'kidlashicha, madaniyat tilda madaniy kodlar tizimi sifatida namoyon bo'ladigan xilma-xil sohalarni o'z ichida jamlaydi, har bir milliy madaniyat esa alohida o'ziga xos madaniy kodni shakllantiruvchi maxsus til birliklari – obrazlar, timsollar, ramzlar orqali farqlanadi (M.V.Pimenova, 2006, b.179). Madaniy kod – til sohibi/egasining u yashaydigan olam, atrof-muhit, shuningdek, o'z ichki olamini turkumlashtirish, tizimlashtirish va baholashga xizmat qiladigan ma'lum bir madaniy to'r/panjara (o'sha asar, 177).

Butun inson faoliyati, shubhasiz, timsol va ramzlarning yaratilish manbai hisoblanadi va ular bolalikdan ongimizda muhim o'rin egallaydi. Har bir madaniy jamiyat a'zosi shunday belgilar maydonida yashaydi va ularning shartli ma'nolarini osonlik bilan tushunadi. Ularni nomlash uchun fanda "kod" tushunchasidan foydalaniladi, bu tushuncha tildagi ma'lum

qoidalar tizimi yoki belgilar jamlanmasi sifatida ma'lumotlarni turli simvollar vositasida yetkazish, qayta ishlash (tushunish, tafakkur qilish, xulosalash, baholash) va saqlash vazifasini bajaradi. Madaniy kod tushunchasi "olam manzarasi" tushunchasi bilan chambarchas bog'langan, olam manzarasini tushunish madaniy kodni tushunish orqali amalga oshadi [5, 39-42].

XULOSA. Shunday qilib, mavzuga oid nazariy adabiyot tahlili natijasida biz quyidagilarni e'tirof etishimiz mumkin:

- Bugungi kunda tilshunoslikda til birliklarini o'rganishda ustuvor yondashuv – antroposentrik yondashuv bo'lib, unga ko'ra inson omili til birliklariga ta'sir etuvchi eng muhim omil hisoblanadi va ushbu qarash asosida tilshunoslikda bir qancha yangi yo'nalishlar paydo bo'ldi;

- Lingvomadaniyatshunoslik tilshunoslikda til va madaniyat bog'liqligini o'rganadigan yangi yo'nalishdir. Uning ahamiyati til va madaniyat muammosining dolzarbligi bilan izohlanadi;

- Til voqelikni shunchaki aks ettirib qolmay, o'zida milliy qiyofa, milliy ruhiyatni aks ettiradi;

- Har qanday madaniyat qat'iy emas, u o'zini o'rab turgan olam bilan hamohang o'zgarib turadi. Til ham madaniyat ifodalovchisi sifatida to'xtovsiz harakatda bo'ladi va rivojlanib boradi;

- Lingvomadaniyatshunoslik tilshunoslik va madaniyatshunoslik uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelgan, tilda aks etgan va ifodasini topgan, o'z semantikasida milliy-madaniy ma'noni aks ettiradigan til birliklarini o'rganuvchi fan bo'lib, unda tilga madaniyatning asosiy umumlashtiruvchi qismi va jamoaviy malakalarning bebaho xazinasi sifatida qaraladi hamda madaniyatning tilga, shuningdek, tilning inson tafakkuri va dunyoqarashiga ta'sirini o'rganish nazarda tutiladi. Qisqacha aytganda, lingvomadaniyatshunoslik insondagi madaniy omilning tilga ta'sirini tadqiq etuvchi fandır;

- Lingvomadaniyatshunoslikning asosiy til birligi lingvokulturemalardir. Lingvokultu rema – murakkab fanlararo til birligi bo'lib, o'z ta'rkibida nafaqat lisoniy, balki madaniy axborot saqlaydi va tilda turli xil birliklar orqali ifodalanadi. Lingvokulturemaning tuzilishi boshqa til birlikla-

riga qaraganda ancha murakkab: u o'zida ham lisoniy taassurot, ham tildan tashqari muhitni (situ atsiya, realiya) namoyon etadi. Shunday qilib, tiln i yaxshi biladigan kishida har qanday so'zga madaniy oreol hamrohlik qiladi, busiz matni to'g'ri interpretatsiya qilish mushkul va ba'zi hollarda umuman ilojsiz. Til birliklarini madaniylashtirish jarayoni u yoki bu millat doirasida madaniy assotsiatsiyalar tarmoqlari majmuasi yaratilishiga olib keladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие / Москва: Флинта, Наука; 2010.
2. Алефиренко Н.Ф. Фразеология в системе современного русского языка. - Волгоград: Перемена. - 1993. - 149 с.
3. Ashurova D.U. Text Linguistics. - Tashkent: Tafakkur Qanoti, 2012. - 204 p.
4. Ashurova D.U., Galieva M.R. Stylistics of Literary Text. - Tashkent, Alisher Navoiy nomidagi Uzbekiston Milliy kutubhonasi nashriyoti, 2013. - 204 p.
5. Ашурова Д.У. Новые тенденции в развитии стилистики // Тил ва нутқ систем-сатҳ талқинида. ф.ф.д. проф. Х.А. Арзикулов хотирасига бағишланган илмий-назарий конференция материаллари. - Самарқанд: 2005. - С. 8-12.

